(इंग्रजीमध्ये टंकलिखित केलेल्या न्यायनिर्णयाचा मराठी अनुवाद.)

सचिव, ओ. एन.जी. सी. लिमिटेड आणि इतर

- विरुद्ध –

वी . यू. वॉरियर

(२० एप्रिल २००५)

(रुमा पाल आणि सी. के. ठक्कर, न्या. न्या.)

सेवा कायदा **:**

उपदान (निवृत्तीच्यावेळी मिळणारी रक्कम) – रोखणे – उत्तरवादी - अधिकाऱ्याने निवृत झाल्यानंतर त्याला मिळालेल्या निवासस्थानाचा अनधिकृतपणे कब्जा केला – अशा अनधिकृत कब्जासाठी त्याला दंडात्मक शुल्क देय - अपीलकर्ता - नियोक्त्याने अशा शुल्कासाठी उत्तरवादी-कर्मचाऱ्याला देय असलेल्या उपदानामधून रक्कम कापली - ची वैधता - निर्णय दिला, – १९६९ नियमनातील नियम ५ चा वापर करून अपीलकर्ता कोणत्याही अधिकाऱ्याच्या संमतीशिवाय उपदानातून त्याची देय रक्कम वसूल करू शकतो - वैध - तथ्ये आणि परिस्थितींमध्ये - ही कारवाई मनमानी - बेकायदेशीर किंवा

अवास्तव असल्याचे म्हटले जाऊ शकत नाही - उच्च न्यायालयाने संविधानाच्या अनु. २२६ अंतर्गत हस्तक्षेप करून चूक केली - तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोगाच्या (मृत्यू, निवृत्ती आणि अंतिम उपदान) नियमन १९६९ - नियम ५ - उपदान प्रदान अधिनियमन, १९७२ - कलम २ ('इ') - भारताचे संविधान, १९५० - अनुच्छेद २२६ - ची कक्षा आणि व्याप्ती .

उत्तरवादी-अधिकाऱ्याने त्याच्या निवृत्तीनंतरही त्याला वाटप केलेल्या निवासस्थानी अनधिकृतपणे कब्जा केला. अशा अनधिकृत कब्जासाठी त्याला दंडात्मक शुल्क देय होते. अपीलकर्ता - नियोक्त्याने अशा शुल्कासाठी उत्तरवादी कर्मचाऱ्याला देय असलेल्या उपदान मधून रक्कम कापली. सदरच्या अपीलामध्ये विचार करण्यासाठी जो प्रश्न उद्भवला आहे, तो म्हणजे अपीलकर्ता - नियोक्ताची अशी कारवाई वैध आहे का.

अपील मंजूर करतेवेळी न्यायालयाने असा निर्णय दिला आहे की,

१.१. निवृत्तीवेतन लाभ जसे कि उपदान याला अधिदान म्हटले जाऊ शकत नाही. उपदान हे कर्मचाऱ्याने केलेल्या दीर्घ आणि चांगल्या सेवेबद्दल मिळत असते. सबब उपदान चा लाभ नियोक्त्याच्या ताब्यात असू शकत नाही. [७०६- डी]

१.२. तथापि, या प्रकरणात, तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोग कायदा

१९५९ च्या कलम ३२ (१) अंतर्गत वैधानिक अधिकारांचा वापर करून, अपीलकर्ता आयोगाने तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोग (मृत्यू, निवृत्ती आणि अंतिम उपदान) नियमन १९६९ तयार केले. नियम ५ मध्ये असे स्पष्ट केले आहे की, आयोगाला कोणत्याही निवृत्तीधारकाच्या संमतीशिवाय त्याच्या उपदानातून थकबाकी किंवा देय असलेली रक्कम वसूल करण्याचा अधिकार आहे. तसेच असे म्हटले जाऊ शकत नाही की, आयोगाला 'देय' आढळणारी आणि उत्तरवादी-कर्मचाऱ्याने निवासस्थानाच्या वापरावर दंडात्मक शुल्कासाठी देय असलेली रक्कम वजा करून उपदान रोखण्याचा आयोगाला कोणताही अधिकार नव्हता. [७०६- इ ; ७०७-ए-सी-डी]

सुखदेव सिंग - वि - भगतराम सरदार सिंग रघुवंशी आणि इतर, (१९७५) १ एस. सी. सी. ४२१, अनुसरण.

गारमेंट क्लीनिंग वर्क्स वि. इद्व वर्कमेन, (१९६२) १ एस. सी. आर. ७११; कलकत्ता इन्शुरन्स कंपनी लिमिटेड वि. त्यांचे कामगार, (१९६७) २ एस. सी. आर. ५९६; जर्नेल सिंग विरुद्ध सचिव, गृह मंत्रालय आणि इतर, [१९९३) १ एस. सी. सी. ४७ आणि वजीर चंद – विरुद्ध - यूनियन ऑफ इंडीया आणि इतर, (२००१) ६ एस. सी. सी. ५९६, वर अवलंबून.

आर. कपूर - विरुद्ध – आयकर तपासणीचे चे संचालक (चित्रकला

आणि प्रकाशन) आणि इतर , (१९९४) ६ एस. सी. सी. ५८९ आणि गोरखपूर विद्यापीठ आणि इतर, शीला प्रसाद नागेंद्र (डॉ.) आणि इतर., (२००१) ६ एस. सी. सी. ५९१, विख्यात.

ओ.पी. भंडारी – वि- इंडियन टुरिझम डेव्हलपमेंट कॉर्पोरेशन लिमिटेड आणि इतर, (१९८६) ४ एस. सी. सी. ३३७ आणि केरळ राज्य वि. एम. पद्मनाभन नायर, (१९८५) १ एस. सी. सी. ४२९, संदर्भित.

२. उपदान प्रदान कायद्याच्या कलम २ च्या खंड ('इ') मध्ये "कर्मचारी" या शब्दाची व्याख्या करण्यात आली आहे, ज्यावरून हे स्पष्ट होते की, जर एखाद्या व्यक्तीचे वेतन दरमहा रु. २५००/- पेक्षा जास्त नसेल तर त्याला "कर्मचारी" म्हटले जाऊ शकते. आयोगाच्या म्हणण्यानुसार, उत्तरवादीचा पगार रु. २५०० पेक्षा जास्त होता आणि त्यामुळे त्याला व्याख्येनुसार 'कर्मचारी' मानले जाऊ शकत नाही. जरी "कर्मचारी" या व्याख्येत निःसंशयपणे नंतर सुधारणा करण्यात आली होती आणि वेतनाच्या रकमेची तरतूद हटवण्यात आली होती. परंतु ही दुरुस्ती १९९४ मध्ये करण्यात आली होती आणि ती पूर्वलक्षी स्वरूपाची नव्हती आणि त्यामुळे १९९० मध्ये निवृत्त झालेल्या उत्तरवादीच्या बाबतीत ती लागू होत नव्हती. [७०७- ई-जी-एच, ७०८-ए]

युनियन ऑफ इंडिया वि. ऑल इंडिया सर्व्हिसेस पेन्शनर्स असोसिएशन आणि इतर., [१९८८] *2* एस. सी. सी. ५८० वर अवलंबून.

३.१. या प्रकरणाचा दुसऱ्या दृष्टिकोनातूनही विचार केला गेला. हे सर्वमान्य आहे की संविधानाच्या अनुच्छेद २२६ अंतर्गत उच्च न्यायालयाची अधिकारीता न्याय्य आणि विवेकाधीन आहे. त्याखालील अधिकाराचा उच्च न्यायालयाद्वारे "जिथे जिथे अन्याय आढळेल, तिथे पोहोचण्यासाठी" वापर केला जाऊ शकतो. सदरच्या खटल्यातील तथ्ये अनुच्छेद २२६ अंतर्गत न्याय्य अधिकारीतेचा वापर करण्यासाठी उच्च न्यायालयाच्या हस्तक्षेपास पात्र नव्हती. (७१०- सी; ७११-सीजे)

३.२. उत्तरवादी हा अतिरिक्त संचालक (वित्त आणि लेखा) या पदावर असलेला एक जबाबदार अधिकारी होता. त्यामुळे ते आयोगाचे 'गोल्ड कॉलर' कर्मचारी होते. आयोगाचा कर्मचारी म्हणून त्यांना निवासस्थान देण्यात आले होते. त्यांनी निवृत्तीचे वय गाठले आणि २८ फेब्रुवारी १९९० रोजी कार्यालयीन वेळेनंतर निवृत्त झाले. सबब आयोगाने त्यांना दिलेले निवासस्थान त्यांना रिकामे करावे लागले, असे कळवले. आयोगाने आपल्या धोरणानुसार निवासस्थान रिक्त करण्यासाठी चार महिन्यांची मुदत दिली. मात्र, त्यांना निवासस्थान रिकामे करण्यास अपयश आले. निवासस्थानावर कब्जा सुरू

ठेवण्याच्या त्याच्या विनंतीवर योग्य विचार करण्यात आला आणि सुसंबद्ध आणि सुसंगत कारणांसाठी ती नाकारण्यात आली. आयोगाकडून सवलतीच्या दरात कर्ज घेऊन त्यांनी बांधलेली निवास व्यवस्था ही आयोगाला भाडेपट्ट्याने देण्यात आली होती , परंतु ते अधिकारी निवृत्त झाले होते, आता त्यांना आयोगाने दिलेले निवासस्थान रिकामे करावे लागेल, ही वस्तुस्थिती लक्षात घेऊन त्या घराचा ताबा त्यांना परत देण्यात आला. असे असूनही ३० जून १९९० पर्यंत जर त्यांनी निवासस्थान रिकामे केले नाही, तर त्यांच्याकडून दंडात्मक भाडे आकारले जाईल, या आयोगाच्या इशाऱ्याकडे दुर्लक्ष करून, निवासस्थानावर कब्जा करणे सुरूच ठेवले. या सर्व तथ्यांचा विचार करता, उच्च न्यायालयाने उत्तरवादीच्या बाजूने असाधारण आणि न्याय्य अधिकारितेचा वापर करण्यात पूर्णपणे अन्यायकारक होते. आयोगाची कारवाई मनमानी, बेकायदेशीर किंवा अवास्तव होती, असे म्हणता येणार नाही. (७११- सी-एफ; ७०७-सी)

जी. वीरप्पा पिल्लई, मालक, साथी विलास बस सर्विस, पोरयार, तांजोरे जिल्हा, मद्रास - विरुद्ध - रमण आणि रमण लिमिटेड, कुंभकोणम, तांजोरे जिल्हा आणि इतर , [१९५२] एस. सी. आर. ५८३ आणि संग्राम सिंग विरुद्ध निवडणूक आयुक्त, कोटाह आणि इतर., [१९५५] २ एस. सी. आर. १, यावर

अवलंबून .

दिवाणी अपिलीय अधिकारिता : २००५ च्या दिवाणी अपील क्र. २७६६-२७६७.

याचिका क्र. ३९४७/९४ आणि आर. पी. एस. २००३ चा क्र. ३३१०३ मधील मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक १५/०२/२००३ चा न्यायनिर्णय आणि आदेशानुवरून.

याचिकाकर्त्यांची बाजू अतिरिक्त महान्यायअभिकर्ता बी. दत्ता यांच्यासोबत एस. बोरठाकूर आणि सुनील कुमार जैन यांनी मांडली.

उत्तरवादीसाठी अश्श्वनी कुमार.

सी. के. ठक्कर जे. यांनी न्यायालयाचा न्यायनिर्णय पारीत केला. अनुमती दिली.

सन १९९४ च्या रिट याचिका क्र. ३९४७ मध्ये १५ फेब्रुवारी २००३ रोजी मुंबई उच्च न्यायालयाने दिलेल्या न्यायनिर्णय आणि आदेशाच्या विरोधात आणि २००३ च्या दिवाणी अर्ज रिट ६३ मध्ये १४ जानेवारी २००४ रोजी दिलेल्या आदेशाच्या विरोधात सदरचे अपील केले आहेत.

सदर अपीलामध्ये उपस्थित केलेला वाद समजून घेण्यासाठी त्यातील तथ्ये थोडक्यात अशी आहेत.

यातील उत्तरवादी - उच्च न्यायालयासमोरील याचिकाकर्ता - हा तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोगात नोकरीस होता, (थोडक्यात "आयोग") येथे अपीलकर्ता. निवृत्त होण्यापूर्वी ते अतिरिक्त संचालक (वित्त आणि लेखा) म्हणून कार्यरत होते. आयोगाचा कर्मचारी म्हणून त्यांना १० डिसेंबर १९८२ रोजी निवासस्थानाचे वाटप करण्यात आले. निवृत्तीचे वय झाल्यावर ते २८ फेब्रुवारी १९९० रोजी नोकरीतून निवृत्त झाले. अपीलकर्त्याचे प्रकरण आहे की, निवृत्तीनंतर कर्मचाऱ्याला आयोगाने त्याला दिलेले निवासस्थान रिकामे करावे लागते. सबब आयोगाने त्याला कळवले की, निवासस्थान खाली करावे लागेल. कर्मचाऱ्याला त्याच्या निवृत्तीनंतर त्याचा तिथे रहिवास कायम ठेवण्यासाठी चार महिन्यांची मुदत देणे हे आयोगाचे धोरण होते. त्यानुसार, उत्तरवादीला निवासस्थानचा रिक्त आणि शांततापूर्ण ताबा ३० जून १९९० पर्यंत आयोगाकडे सुपूर्द करण्यास सांगण्यात आले. उत्तरवादीने जागा रिकामी केली नाही हे सत्य त्यास मान्य आहे. तसेच असेही अभिलेखावर आले आहे की, त्यांनी निवासस्थानाचा कब्जा सुरू ठेवण्यासाठी निवेदने केली, परंतु ती निवेदने नाकारली गेली होती. उत्तरवादीने निवासस्थान रिकामी न केल्यामुळे, आयोगाने सार्वजनिक परिसर (अनधिकृत भोगवटदारांचे निष्कासन) कायदा, १९७१ अंतर्गत कार्यवाही देखील सुरू केली होती. त्या कार्यवाहीमध्ये,

उत्तरवादीने हमी दिली होती की, तो ३० मे १९९१ पर्यंत निवासस्थान रिकामी करेल. सदर हमीपत्रानुसार, उत्तरवादीने १६ मे १९९१ रोजी निवासस्थान रिकामी केले. त्यानंतर कार्यवाही रद्द करण्यात आली.

उत्तरवादीने त्याला देय असलेल्या उपदान च्या रकमेचा दावा केला. उत्तरवादीच्या म्हणण्यानुसार, तो उपदान म्हणून एक लाख रुपये मिळण्याचा हक्कदार होता. तथापि, आयोगाने १ जुलै १९९० ते १५ मे १९९१ या कालावधीत अधिकृत निवासस्थानाच्या अनधिकृत कब्जा शुल्कासाठी ५,१००/- रुपये म्हणजे दरमहा ६,८००/- रुपयांच्या मूळ पगाराच्या ७५ टक्के दराने ५३,६३२ रुपये वजा केले. उत्तरवादीच्या म्हणण्यानुसार, त्याला उपदान म्हणून मिळणारी कोणतीही रक्कम वजा करणे हे आयोगासाठी खुले नव्हते. सबब त्यांनी आयोगाच्या कारवाईला आव्हान देत मुंबई उच्च न्यायालयात धाव घेतली. जुलै, १९९० ते मे, 1991 या कालावधीत अधिकृत निवासासाठी रु. 5,100 च्या दराने अनधिकृत कब्जा शुल्क म्हणून रु. 53,632 च्या विनियोगाचा आदेश रद्द करण्यासाठी त्यांनी आयोगाला ही रक्कम वसूल करण्यापासून कायमची रोखण्यासाठी विनंती केली. उपदानाची रक्कम व्याजासह देण्याचे निर्देश आयोगाला द्यावेत, अशी प्रार्थनाही त्यांच्याकडून न्यायालयात करण्यात आली.

आयोगाने आपल्या उत्तर प्रतिज्ञापत्र दाखल केले. त्यांनी काउंटरमध्ये,

वरिष्ठ उपसंचालक (कर्मचारी आणि प्रशासन) यांनी नमूद केले की, तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोग कायदा 1959 अंतर्गत 1960 मध्ये स्थापन झालेला आयोग मध्ये हा एक वैधानिक महामंडळ आहे. हा कायदा तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोग (हस्तांतरण आणि निरसन) कायदा 1993 ने रद्द केला होता. उत्तरवादीने (उच्च न्यायालयासमोर याचिकाकर्त्याने) अनेक महत्वाची तथ्ये लपवली असल्याचे नमूद केले होते. ते अतिरिक्त संचालक म्हणून कार्यरत होते आणि 28 फेब्रुवारी १९९० रोजी कार्यालयीन वेळेनंतर वयाच्या 58 व्या वर्षी ते सेवानिवृत्त झाले. अतिरिक्त संचालक या नात्याने ते "गोल्ड कॉलर" श्रेणीतील कर्मचारी होते, जसे की या न्यायालयाने ओ. पी. भंडारी विरुद्ध भारतीय पर्यटन विकास महामंडळ लिमिटेड आणि अन्य, *[1986] 4* एस. सी. सी. *337* या प्रकरणात केलेल्या निरीक्षणानुसार. आयोगाचा कर्मचारी म्हणून आणि त्यांची कर्तव्ये कार्यक्षमतेने पार पाडण्यासाठी त्यांना 10 डिसेंबर 1982 रोजीचे भागवाटप पत्रा द्वारे इमारत क्र. डी/63, विद्या विहार, ओ. एन. जी. सी. कॉलनी, चित्तरंजन नगर, मुंबई वाटप केले होते. ही निवासव्यवस्था विशिष्ट नियम व अटींवर होती.

खंड **11** आणि **12** च्या खालीलप्रमाणे वाचते -

“सी 1.11 जर कर्मचाऱ्याला निवासस्थान देण्यात आले आहे, तो नोकरीतून

निवृत्त होत असेल किंवा राजीनामा देत असेल किंवा सेवेतून बडतर्फ होत असेल किंवा काढून टाकला जात असेल, तर त्याच्या निवृत्तीच्या तारखेपासून दोन महिन्यांनंतर आणि त्याच्या राजीनाम्याच्या, बडतर्फीच्या किंवा काढून टाकल्याच्या तारखेपासून एक महिन्यानंतर, अशाप्रकारे बडतर्फीनंतर किंवा काढून टाकल्यानंतर किंवा सेवानिवृत्तीनंतर कोणत्याही तारखेपासून ज्यादिवशी निवासस्थान रिकामे केले आहे यापैकी जे आधी असेल त्या तारखेपासून हे निवास वाटप रद्द केले जाईल.

सी १.१२ वाटप रद्द केल्यानंतर, जर जागा रिकामी केली नसेल, तर त्याचा ताबा अनधिकृत मानला जाईल आणि सदर पूर्वीचा - वाटपग्राही प्रमाणित भाड्याच्या दुप्पट किंवा आयोगाने वेळोवेळी ठरवल्याप्रमाणे भाड्याच्या दराने निर्धारित नुकसानभरपाई देण्यास जबाबदार असेल."

अभिसाक्षीनी असेही नमूद केले होते की, आयोगाने निवासस्थानाचे वाटप सूचना, 1970 च्या कलम 14 (1) मध्ये खालीलप्रमाणे वाटप करून सूचना दिल्या होत्या.-

"वाटप रद्द केल्यानंतर, जर जागा रिकामी केली नाही, तर त्याचा कब्जा अनधिकृत मानला जाईल आणि पूर्वीचा - वाटपग्राही जागेच्या ताब्यासाठी एकतर मानक भाड्याच्या दुप्पट दराने किंवा भाड्याचा दर जो आयोगाने

वेळोवेळी निर्धारित केला असेलत्या दराने नुकसान भरपाई देण्यास जबाबदार असेल."

आयोगाच्या सेवेतून निवृत्त झाल्यावर, उत्तरवादी खालील लाभांसाठी पात्र होते :

(i)	भविष्य निर्वाह निधी	पूर्ण सशुल्क
(ii)	होम टाउन येथे स्थायिक होण्यासाठी आगाऊ टीटीए	रु.१७,०००/-
(iii)	रजा रोख रक्कम 253 दिवस	रु. ४९,०८३/-
(iv)	आयोगाचा मृत्यू- सह- निवृत्तीउपदान विनियम १९६९ चे अंतर्गत उपदान देय, वेळोवेळी सुधारित केल्याप्रमाणे	रु. १,००,०००/-

आयोगानुसार सेवानिवृत्तीवर उत्तरदात्याला खालीलप्रमाणे देय उपदान देण्यात आले आणि विनियोजन केले गेले ते खालीलप्रमाणे.

सुधारित १९६९ चे नियमनानुसार

उपदान देय एकूण रक्कम रु.1,00,000/-

कमी विनियोग

(i) 28/2/१९९०पर्यंत थकबाकी

	घरबांधणी आगाऊ/कर्ज	रु.(-)23,000/-
(ii)	28.2.90 रोजी संचयीत रकमेवर	
	थकीत व्याज 6% द .सा.	रु.(-)27,744/-
	निव्वळ देय रक्कम	रु. ४९,२५६/-
(iii)	1/3/१९९०पासून 30/6/१९९०पर्यन्त	
	कर्मचारी वर्ग अनुज्ञेय निवास व्यवस्था	
	@ रु .205 प्रतिमाह 205 x 4	रु. 820/-
(iv)	1/7/90 पासून 16/5/91 पर्यंत	Rs.53,632/-
	अनधिकृत कब्जा	
	@ Rs.5100/- प्रतिमाह	
	(मूळ वेतन रकम Rs.6800/-	
	चे 75 टक्के) Rs.53,632	(-)Rs. 54,452/-
	वसूल करण्यायोग्य तुट रक्कम	(-) Rs. 5,196/-

ज्या कर्मचाऱ्यांना आयोगाने दिल्ली, मुंबई इत्यादी निवडक केंद्रांवर निवासस्थान देऊ केले नव्हते, अशा कर्मचाऱ्यांना आयोग एच. आर. ए. म्हणून 30 टक्के मूळ वेतन देत होता, परंतु निवासस्थानाच्या वाटपावर कर्मचाऱ्यांकडून एच.आर.ए. म्हणून मात्र साडेसात टक्के मूळ वेतन वसूल करत होते. कर्मचारी

निवासस्थान अनधिकृत कब्जा केल्यास भाडे दुप्पट म्हणजे 37- 1⁄2 x 2 = मूळ पगाराच्या 75 टक्के इतकी निर्धारित नुकसानभरपाई वसूल केली जाऊ शकते, जोपर्यंत पदधारी व्यक्ती निवासस्थान रिकामे करत नाही. 30 जानेवारी १९९० रोजीच्या कार्यालयीन आदेशाची प्रतही उत्तर प्रतिज्ञापत्रासोबत जोडण्यात आली होती. उत्तरवादी 28 फेब्रुवारी १९९० रोजी निवृत्त झाला आणि आयोगाच्या धोरणानुसार त्याला निवासस्थानावर कब्जा ठेवण्यासाठी चार महिन्यांचा कालावधी देण्यात आला असला तरी तो निवासस्थान रिकामी करण्यात अपयशी ठरला, असे सादर करण्यात आले. चार महीने निवासस्थाना कायम ठेवण्याच्या त्यांच्या विनंतीवर आयोगाने विचार केला. परंतु इतर अनेक कर्मचाऱ्यांना निवासस्थान उपलब्ध होत नसल्याने ही विनंती फेटाळण्यात आली आणि उत्तरवादीला ती जागा रिकामी करण्यास सांगण्यात आले. जर त्याने निवासस्थाना रिकामे केले नाही, तर त्याच्याकडून मूळ पगाराच्या 75 टक्के दराने दंडात्मक भाडे वसूल केले जाईल, अशी माहितीही त्याला देण्यात आली. अशा प्रकारचे संप्रेषण आणि पत्रे असूनही, उत्तरवादी हा निवासस्थाना रिकामे करण्यात अयशस्वी ठरला. आयोगाने निष्कासनाची कार्यवाही सुरू करणे आवश्यक होते आणि त्यानंतर मात्र एक हमीपत्र दाखल करण्यात आले आणि निवासस्थानाचा ताबा आयोगाला परत देण्यात आला. अशा परिस्थितीत, 1 जुलै

१९९० ते 15 मे 1991 या कालावधीत निवासस्थानाचा अनधिकृत कब्जा साठी उत्तरवादीकडून वसूल करण्यायोग्य रक्कम वजा करण्याचा आयोगाचा अधिकार होता आणि कर्मचाऱ्याला त्याच्याविरुद्ध तक्रार करण्याचे कोणतेही कारण नव्हते.

आयोगाचे असेही म्हणणे होते की, उत्तरवादी वेळोवेळी सुधारित केलेल्या उपदान प्रदान कायदा, 1972 अंतर्गत येत नव्हता. आयोगाने तयार केलेले वैधानिक नियम उपदान प्रदान कायद्याच्या तरतुदींपेक्षा अधिक उदार आणि फायदेशीर आहेत. पुढे असे सांगण्यात आले की, उत्तरवादी यांनी फ्लॅट क्र. बी-209, दिवाण हवेली, प्लॉट क्र. 29/36, वसई, मुंबई हा फ्लॅट आयोगाकडून दरवर्षी 6 टक्के या व्याजदराने कर्ज घेऊन बांधला होता. त्यांनी सदर निवासस्थान दरमहा रु.880/- दराने आयोगाला भाडेपट्ट्यावर दिले होते. 28 फेब्रुवारी १९९० रोजी उत्तरवादी निवृत्त झाला आणि त्याला आयोगाचा निवासस्थान रिकामे करावा लागला, हे लक्षात घेता उत्तरवादीच्या मालकीचा आणि आयोगाला भाड्याने दिलेले निवासस्थान 3 जून १९९० रोजी त्याला परत देण्यात आले होते. 1 मार्च ते 30 जून १९९० या चार महिन्यांसाठी, उत्तरवादीकडून दरमहा Rs. 205/- चे नाममात्र भाडे आकारले जात होते. उत्तरवादीनी निवासस्थान रिकामे न केल्यामुळे, दंडात्मक भाडे आकारण्याची

आक्षेपित कारवाई करण्यात आली आणि उत्तरवादीला देय असलेल्या उपदान लाभांमधून ही रक्कम विनियोजित करण्यात आली. सदर कारवाई कायदेशीर आणि वैध होती. मुंबईत कर्मचारीवर्ग निवासस्थानाच्या वाटपासाठी वर्षानुवर्षे वाट पाहत असलेल्या वरिष्ठ अधिकाऱ्यांची यादी होती, असे पुढे नमूद करण्यात आले. निवासस्थानाचे वाटप न केल्याबद्दल आयोग बारा अधिकाऱ्यांना एच. आर. ए. म्हणून मूळ वेतनाच्या 30 टक्के रक्कम देत होता. उत्तरा प्रतिज्ञापत्रासोबत त्याचा तपशीलही जोडण्यात आला होता.

याचिकेच्या सुनावणीच्या वेळी, उत्तरवादी (उच्च न्यायालयासमोर याचिकाकर्ते) साठी एक वकील हजर झाला. मात्र, आयोगाच्या वतीने कोणीही हजर राहिले नाही. उच्च न्यायालयाच्या म्हणण्यानुसार, निवृत्तिवेतन आणि उपदान हे कर्मचाऱ्यांच्या निवृत्तीनंतर त्यांच्या बाजूने मिळणारे अधिकार होते, अशी कायदेशीर स्थिती राहिलेली नाही. त्यामुळे, एखाद्या कर्मचाऱ्याने अनधिकृतपणे निवासव्यवस्थेचा कब्जा केला असेल तरीही ते लाभ रोखले जाऊ शकत नाहीत आणि त्यामुळे संबंधित नियमांनुसार नुकसान भरपाई किंवा दंडात्मक भाडे देण्यास जबाबदार आहेत. नियोक्त्यासाठी उपलब्ध असलेला एकमेव उपाय म्हणजे योग्य ती कारवाई करणे, परंतु निवृत्तीवेतन लाभांची ही रक्कम अनधिकृत ताब्यासाठी मात्र तथाकथित देय रकमेच्या मोबदल्यात वसूल

केली जाऊ शकली नाही. न्यायालयाने केरळ राज्य - विरुद्ध - एम. पद्मनाभन नायर, [*1985*] *1* एस. सी. सी. *429,* आर. कपूर विरुद्ध आयकर तपासणीचे चे संचालक (चित्रकला आणि प्रकाशन) आणि इतर, [१९९४] *6* एस. सी. सी. *589* आणि गोरखपूर विद्यापीठ आणि इतर - वि.- शिला प्रसाद नागेंद्र (डॉ.) आणि इतर, [*2001*] *6* एस. सी. सी. *591* चाही संदर्भ दिला.

रिट याचिका मंजूर करण्यात आली आणि न्यायालयाने खालील निर्देश जारी केले.

"(अ) असे घोषित केले जाते की, याचिकाकर्त्याने 1 जुलै १९९०ते 16 मे 1991 या कालावधीत दरमहा Rs.5100/- च्या दराने अधिकृत निवासस्थानाच्या अनधिकृत कब्ज्यासाठी Rs.53,637/- ची रक्कम विनियमित करणे बेकायदेशीर होते. तथापि, हे उत्तरवादींना कायद्यानुसार 1 जुलै १९९०ते 16 मे 1991 या कालावधीसाठी अधिकृत निवासस्थानाच्या अनधिकृत कब्ज्यासाठी देय रकमेची वसुली करण्यासाठी याचिकाकर्त्याविरुद्ध कारवाई करण्यापासून रोखणार नाही.

(ब) याचिकाकर्त्याला 1 मार्च १९९० पासून देय मिळेपर्यंत वार्षिक 6 टक्के दराने व्याजासह संबंधित नियमांनुसार उपदानसाठी रु. 49,924/- मिळण्याचा अधिकार आहे. आम्ही उत्तरवादीना याचिकाकर्त्याला उपरोक्त रक्कम

देण्यासाठी दोन महिन्यांची मुदत देतआहोत.

(क) रिट याचिकेच्या सुनावणीच्या वेळी उत्तरवादी हजर न राहिल्याने उभयतास त्यांचा त्यांचा खर्च उचलण्याचे निर्देश देण्यात येतात.

आयोगाच्या म्हणण्यानुसार, 15 फेब्रुवारी 2003 रोजीच्या उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची त्यांना माहिती नव्हती, कारण याचिकेच्या सुनावणीच्यावेळी उच्च न्यायालयात आयोगातर्फे कोणीही हजर झाले नव्हते आणि निर्णय एकतर्फी होता. सबब त्यांनी आवश्यक ती चौकशी केली.उच्च न्यायालयाच्या निर्णयाची माहिती मिळताच, आयोगाने 22 मे 2003 रोजी आयोगाची बाजू मांडणाऱ्या वकीलांचे पत्र पाठवले आणि आयोगाच्या विरोधात एकतर्फी निर्णय घेण्यात आलेल्या प्रकरणात कोणत्या परिस्थितीत ते उपस्थित राहू शकत नाहीत, असे विचारले. वकीलानी 24 मे 2003 रोजी अपीलकर्त्याला पत्राद्वारे सांगितले की, त्याला फिलरीयसिसचा त्रास असल्याने त्यास विश्रांती घेण्याचा सल्ला देण्यात आला आहे. अशाप्रकारे, आयोगाची बाजू मांडण्यात आली. अनुपस्थिती ही हेतुपुरस्सर नव्हती, तर ती त्याच्या आजारपणामुळे होती, असे अपीलकर्त्याने म्हटले आहे. त्यानंतर अपीलकर्त्याने न्यायनिर्णयाच्या प्रमाणित प्रतीसाठी अर्ज केला, जो डेहराडूनच्या मुख्य कार्यालयाकडे पाठवण्यात आला. त्यानंतर वकीलांचे कार्यालयातून संबंधित

कागदपत्रे गोळा करण्यात आली. मुख्य कार्यालयाकडून मंजुरी मिळाल्यानंतर, 11 ऑगस्ट 2003 रोजी नवीन वकीलांचे नियुक्ती करण्यात आली. ज्यांना 12 डिसेंबर 2003 रोजी दाखल केलेली फेरविचार याचिका दाखल करण्यास सांगण्यात आले. त्यामुळे फेरविचार याचिका दाखल करण्यास 116 दिवसांचा विलंब झाला. 24 मे 2003 ते 6 सप्टेंबर 2003 या कालावधीसाठी कोणतेही स्पष्टीकरण नसल्याचे निरीक्षण नोंदवत विभागीय खंडपीठाने फेरविचार याचिका फेटाळली. न्यायालयाच्या मते, विलंब माफ करण्यासाठी कोणतेही कमी पुरेसे कारण नव्हते. सबब फेरविचार याचिका फेटाळण्यात आली.

29 मार्च 2004 रोजी या न्यायालयाने विशेष अनुमती याचिकेवर तसेच अंतरिम दिलासा देण्याच्या विनंतीवर नोटीस बजावली. 25 ऑक्टोबर 2004 रोजी, हे प्रकरण कोणत्याही किरकोळ दिवशी अंतिम निकालासाठी ठेवण्यासाठी एक आदेश जारी करण्यात आला. त्यानुसार हे प्रकरण 31 जानेवारी 2005 रोजी सुनावणीसाठी ठेवण्यात आले आणि अंशतः सुनावणी झाली. 4 फेब्रुवारी 2005 रोजी या प्रकरणाची सुनावणी झाली आणि पक्षाकारांच्या विद्वान वकिलांनी त्यांचे युक्तिवाद पूर्ण केले.

अपीलकर्त्याच्या विद्वान वकिलाने असा युक्तिवाद केला की उच्च न्यायालयाने ही याचिका मंजूर करण्यात आणि आयोगाला उत्तरवादीला वार्षिक

6 टक्के दराने व्याजासह उपदान ची रक्कमेबाबत निर्देश देणे स्पष्टपणे चुकीचे होते. वकिलांच्या म्हणण्यानुसार, उत्तरवादीकडून क्वार्टरच्या अनधिकृत ताब्याच्या निर्धारित नुकसान भरपाईची कपात रक्कम आयोगाच्या अधिकारिते त होती. अशा कृतीला अवैध, बेकायदेशीर किंवा अयोग्य म्हटले जाऊ शकत नाही. आयोग हा संसदेच्या कायद्याद्वारे स्थापन केलेला एक वैधानिक महामंडळ आहे आणि वैधानिक अधिकारांचा वापर करून त्याने नियम तयार केले आहेत. सबब ते नियम वैधानिक स्वरूपाचे आहेत, त्यांना कायद्याचे बळ आहे आणि ते अंमलात आणण्यायोग्य आहेत. उपदान प्रदान कायद्याच्या तरतुदी उत्तरवादी ला लागू होणार नाहीत, असेही सादर करण्यात आले.दिल्ली आणि मुंबईसारख्या शहरांमध्ये आयोगासाठी पुरेशा जागा उपलब्ध नाहीत, अशी विनंती वकिलाने केली. ज्या कर्मचाऱ्यांना निवासस्थान देण्यात आले होते, त्यांनी निवृत्तीनंतरही जागा रिकामी केली नाही, तर आयोगासाठी तसेच त्यांच्या कर्मचाऱ्यांसाठी गंभीर समस्या निर्माण होतील. तात्काळ प्रकरणात, उत्तरवादी 28 फेब्रुवारी १९९०रोजी निवृत्त झाला. क्वार्टर रिकामे करण्यासाठी त्यांना 30 जून १९९०पर्यंत चार महिन्यांची मुदत देण्यात आली होती. अनेक अधिकारी निवासस्थानाच्या प्रतीक्षेत असल्याने ही विनंती मान्य करणे शक्य होणार नाही आणि त्यांनी 30 जून १९९०पर्यंत निवासस्थान रिकामे करावे, अशी माहिती

देत, निवासस्थान राखून ठेवण्याच्या त्यांच्या विनंतीवर योग्य विचार करण्यात आला आणि ती स्पष्टपणे फेटाळण्यात आली. जर त्याने निर्धारित वेळेत निवासस्थान रिकामे केले नाही तर त्याच्याकडून दंडात्मक भाडे आकारले जाईल, अशी विशेष माहिती त्याला देण्यात आली होती. त्यांनी त्या सर्व पत्रांकडे दुर्लक्ष केले आणि निवासस्थानावर कब्जा करत राहिले. इतके की त्याच्याविरुद्ध बेदखल करण्याची कार्यवाही सुरू करावी लागली. त्यानंतर मात्र उत्तरवादीने हमीपत्र दिले आणि निवासस्थान रिकामे केले नाही. वकिलानी असेही सादर केले की, उत्तरवादीने सवलतीच्या दरात निवासस्थानासाठी कर्ज मिळावे म्हणून कर्जासाठी अर्ज केला, त्यानंतर त्याने एक घर बांधले होते. त्याने ते घर दरमहा Rs.205/- च्या तुलनेत दरमहा Rs. 880/- च्या दराने आयोगाला भाड्याने दिले. ही वस्तुस्थिती लक्षात घेता की, उत्तरवादी 28 फेब्रुवारी १९९० रोजी निवृत्त झाला होता आणि 30 जून १९९० पर्यंत घरचा ताबा सोडायचा होता, उत्तरवादीच्या मालकीचे आणि आयोगाला भाड्याने दिलेल्या निवासस्थानाचा ताबा 3 जून १९९० रोजी त्याला परत दिला होता, असे असूनही उत्तरवादीने निवासस्थान रिकामी केली नाही. या परिस्थितीत, उच्च न्यायालयाने उत्तरवादीला दिलासा देणे पूर्णपणे चुकीचे होते. विलंब माफ करण्यासाठी कोणतेही 'पुरेसे कारण' नाही, असे निरीक्षण नोंदवत एकतर्फी

दिलेल्या आदेशाचा आढावा न घेणे देखील उच्च न्यायालयाचे चुकीचे होते. सबब, उच्च न्यायालयाचा आदेश रद्द करून आणि आयोगाने दिलेला आदेश कायम ठेवून ही याचिका मंजूर करण्यास पात्र आहे, असे सांगण्यात आले.

दुसरीकडे, उत्तरवादीच्या विद्वान वकिलानी उच्च न्यायालयाने दिलेल्या आदेशाचे समर्थन केले. उच्च न्यायालयाने नमूद केल्याप्रमाणे, निवृत्तीवेतन आणि फेरविचार लाभ हा कर्मचाऱ्याचा अधिकार आहे, 'अधिदान' च्या स्वरूपात नाही. सबब कर्मचाऱ्याची उपदान आणि इतर अंतिम लाभांपासून देय असलेली कोणतीही रक्कम रोखणे आयोगासाठी योग्य नव्हते. या न्यायालयाच्या अनेक निर्णयामध्ये हा मुद्दा समाविष्ट आहे. त्या निर्णयांनंतर, एक आदेश पारित करण्यात आला, जो कोणत्याही हस्तक्षेपास पात्र नाही. उत्तरवादीकडून अनधिकृत घराच्या ताब्याच्या शुल्काची रक्कम वसूल करण्यासाठी कायद्यानुसार योग्य कारवाई करण्याचा अधिकार आयोगाला राखून ठेवून उच्च न्यायालयाने आयोगाला स्वातंत्र्य दिले आहे. पुनर्विलोकनाचा विचार करता, वकिलानी असे सांगितले की, उच्च न्यायालयाच्या मते, एकतर्फी दिलेला आदेश मागे घेण्यासाठी किंवा पुनर्विलोकन करण्यासाठी पुरेसे कारण नाही आणि तो आदेशही बेकायदेशीर असल्याचे म्हटले जाऊ शकत नाही. सबब त्यांनी याचिका फेटाळण्याची विनंती केली.

पक्षकारांच्या वकिलांचे म्हणणे ऐकल्यावर, आमच्या मते अपीलास मंजुरी देणे योग्य आहे. उपदान सारख्या निवृत्तीवेतनविषयक लाभांना 'अधिदान' म्हटले जाऊ शकत नाही, यात शंका नाही. साधारणपणे उपदान च्या लाभाची रक्कम नियोक्त्याकडून रोखली जाऊ शकत नाही. तथापि, सध्याच्या प्रकरणात, आयोगाला वैधानिक दर्जा आहे, हे आयोगाचे विशिष्ट प्रकरण आहे. कायद्याच्या कलम 32 (1) अंतर्गत वैधानिक अधिकारांचा वापर करून, तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोग (मृत्यू, निवृत्ती आणि अंतिम उपदान) नियमावली, १९६९ म्हणून ओळखले जाणारे नियम आयोगाने तयार केले आहेत. सुखदेव सिंग – विरुद्ध- भगतराम सरदार सिंग रघुवंशी आणि इतर ***{1975} 1*** **एस. सी. सी. *421*** या खटल्यात या न्यायालयाच्या घटनापीठाने असे म्हटले आहे की, तेल आणि नैसर्गिक वायू आयोग कायदा 1959 च्या कलम 32 अंतर्गत आयोगाने तयार केलेली नियमावली वैधानिक स्वरूपाची आहे आणि त्याची अंमलबजावणी न्यायालयात होते. ते उपदान अनुदान, उपदान ची व्याप्ती इत्यादींच्या पात्रतेची तरतूद करतात.

आमच्या (न्यायालयाच्या) मते, नियम 5 हे आयोगाच्या थकबाकी वसूली हाताळते आणि वाचते की,

थकबाकी वसूल करणे **:**

नियुक्ती करणाऱ्या प्राधिकरणाला किंवा यासंदर्भात आयोगाने अधिकार दिलेल्या इतर कोणत्याही प्राधिकरणाला, एखाद्या अधिकाऱ्याच्या संदर्भात देय असलेली मृत्यू- सह-निवृत्ती उपदान प्रदान करण्यापूर्वी, त्याची संमती न घेता किंवा मृत अधिकाऱ्याच्या बाबतीत, त्याच्या कुटुंबातील सदस्यांची संमती न घेता, आयोगाची देय रक्कम वसूल करण्याचा अधिकार असेल.

कोणत्याही अधिकाऱ्याच्या संमतीशिवाय त्याच्याकडून उपदानातून थकबाकी वसूल करण्याचा आयोगाला अधिकार आहे, यात वरील नियमनामुळे शंका नाही. सध्याच्या प्रकरणात उत्तरवादी 28 फेब्रुवारी १९९०च्या कार्यालयीन वेळेनंतर निवृत्त झाला हे मान्य आहे. आयोगाच्या म्हणण्यानुसार, त्याला देण्यात आलेल्या क्वार्टरवर कब्जा ठेवण्यासाठी त्याला चार महिन्यांची मुदत दिली जाऊ शकते आणि ती त्याला देण्यात आली होती . अनेक अधिकारी निवासस्थानाच्या प्रतीक्षेत असल्याने आयोगाला ही प्रार्थना स्वीकारणे शक्य होणार नाही असे सांगून मुदतवाढीसाठीच्या त्यांच्या विनंतीवर विचार करण्यात आला आणि ती फेटाळण्यात आली. जर त्यांनी निवासस्थान रिकामी केली नाही, तर आयोगाच्या धोरणानुसार दंडात्मक भाडे त्यांच्याकडून वसूल केले जाईल, अशी माहितीही त्यांना देण्यात आली.पण उत्तरवादी निवासस्थान रिकामे केले नाही. बेदखल करण्याची कार्यवाही सुरू झाल्यानंतर त्यांनी 16 मे

1991 रोजी निवासस्थान रिकामे केले. सदर परिस्थितीत, आमच्या मते, आयोगाची कारवाई मनमानी, बेकायदेशीर किंवा अवास्तव होती, असे म्हणता येणार नाही. असेही म्हणता येणार नाही कि, 'देय' असलेली रक्कम आणि 1 जुलै १९९० आणि 15 मे 1991 दरम्यानच्या कालावधीसाठी निवासस्थानाच्या अनधिकृत ताब्यासाठी उत्तरवादीकडून दंडात्मक देय असलेली रक्कम वजा करून उपदान रोखन्याचा कोणताही अधिकार आयोगाला नव्हता.

जोपर्यंत उपदान प्रदान कायद्याचा संबंध आहे, आपीलकर्त्यांच्या मते, हा कायदा उत्तरवादीला लागू होत नव्हता. १९९० मधील स्थितीबाबत आम्ही संबंधित आहोत. कायद्याच्या कलम 2 च्या खंड (ई) मध्ये 'कर्मचारी' शब्दाची व्याख्या करण्यात आली आहे. ही व्याख्या खालीलप्रमाणे आहे :

कलम 2 (ई) 'कर्मचारी' म्हणजे कोणत्याही आस्थापना, कारखाना, खाण, तेलक्षेत्र, मळा, बंदर, रेल्वे कंपनी किंवा दुकानात दरमहा दोन हजार पाचशे रुपयांपेक्षा जास्त नसणाऱ्या वेतनावर काम करणारी कोणतीही व्यक्ती (शिकाऊ व्यतिरिक्त) ई. कोणत्याही कुशल, अर्धकुशल, किंवा अकुशल, शारीरिक, पर्यवेक्षी, तांत्रिक किंवा कारकुनी काम करण्यासाठी, अशा रोजगाराच्या अटी स्पष्ट किंवा निहित असोत, परंतु त्या मध्ये व्यवस्थापकीय किंवा प्रशासकीय पदावर काम करणारी किंवा केंद्र सरकार किंवा राज्य सरकार

अंतर्गत दिवाणी पद धारण करणारी किंवा हवाई दल कायदा, १९५०, लष्कर कायदा, १९५० किंवा नौदल कायदा, १९५७ च्या अधीन असलेली कोणतीही व्यक्ती समाविष्ट नाही.

(जोर दिला)

वरील व्याख्येवरून हे स्पष्ट होते की, जर एखाद्या व्यक्तीचे वेतन दरमहा दोन हजार पाचशे रुपायापेक्षा जास्त नसेल तर त्याला 'कर्मचारी' म्हटले जाऊ शकते. आयोगाच्या म्हणण्यानुसार, उत्तरवादीचा पगार अंदाजे रु. 6800/- होता जो रु. २५००/- पेक्षा जास्त होता आणि त्यामुळे त्याला व्याख्येनुसार "कर्मचारी" मानले जाऊ शकत नाही. 'कर्मचारी' या व्याख्येत नंतर सुधारणा करण्यात आली आणि वेतनाच्या रकमेची तरतूद काढून टाकण्यात आली यात काही शंका नाही. परंतु ही दुरुस्ती १९९४ मध्ये करण्यात आली. ती पूर्वलक्षी स्वरूपाची नव्हती. त्यामुळे १९९० मध्ये निवृत्त झालेल्या उत्तरवादीच्या बाबतीत ती लागू होत नव्हती.

युनियन ऑफ इंडिया - वि.- ऑल इंडिया सर्व्हिसेस पेन्शनर्स असोसिएशन आणि इतर*., [1988] 2* एस*.* सी*.* सी*. 580* या खटल्यात या न्यायालयाने दिलेल्या निर्णयानुसार, विद्यमान व्यक्ती त्या लाभांना पात्र आहे, कारण तो निवृत्तीच्या तारखेला दावा करू शकतो. त्यांच्या नियुक्तीपूर्वी किंवा

त्यांच्या निवृत्तीनंतर तो कोणत्याही लाभासाठी दावा करू शकत नव्हते.

एखाद्या कर्मचाऱ्याने केलेल्या प्रदीर्घ आणि चांगल्या सेवेसाठी उपदान मिळवले, हे सर्वमान्य आहे. कर्मचाऱ्याला उपदान विनाशुल्क किंवा केवळ वरदान म्हणून दिली जात नाही. त्याने नियोक्त्याला केलेल्या सेवेसाठी त्याला पैसे दिले जातात. [पहा गारमेंट क्लीनिंग वर्क्स विरुद्ध त्याचे कामगार, *[1962]* *1* एस. सी. आर. *711*]. कलकत्ता विमा कंपनी लिमिटेड - वि. - त्यांचे कामगार, *[1967]* *2* एस. सी. आर. *596* मध्ये , पूर्वीच्या निर्णयांचा विचार केल्यानंतर, या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की "दीर्घ आणि गुणवान सेवा" म्हणजे शेवटपर्यंत गुणवान सेवेचा दीर्घ आणि अखंड कालावधी असणे आवश्यक आहे. ज्याप्रमाणे सेवेचा कालावधी अखंड असला पाहिजे, त्याचप्रमाणे गुणवान सेवेची सातत्यता ही कामगाराला उपदान चा हक्क मिळवून देण्यासाठी एक अट असली पाहिजे. जर एखाद्या कामगाराने असे गैरवर्तन केले, ज्यामुळे त्याच्या नियोक्त्याचे आर्थिक नुकसान होते, तर नियोक्त्याला सामान्य कायद्यानुसार कर्मचाऱ्याविरुद्ध झालेल्या नुकसानीसाठी कारवाई करण्याचा आणि जेथे नियोक्त्याला झालेल्या अशा नुकसानीमुळे मजूर किंवा कामगारांच्या सुसंवादी रोजगारास मदत होत नाही, असे दिसत असल्यास उपदान ची रक्कम रोखण्याची तरतूद करण्याचा अधिकार असेल. न्यायालयाने

पुढे असे नमूद केले की, गैरवर्तन असे असू शकते की, कामगारांमधील शिस्त कमकुवत होईल, अशा प्रकरणात नियोक्त्याच्या आर्थिक नुकसानाचे मूल्यांकन करणे अत्यंत कठीण असेल.

जरनैल सिंग विरुद्ध सचिव, गृहमंत्रालय आणि इतर, [*1993*] *1* एस. सी. सी. ***47*** या प्रकरणात, या न्यायालयाला केंद्रीय दिवाणी सेवा (निवृत्तीवेतन) नियम, 1972 च्या तरतुदींवर विचार करण्याची संधी होती. "निवृत्तिवेतन"च्या व्याख्येमध्ये नियम 3 अंतर्गत उपदान चा समावेश होता. नियम 9 राष्ट्रपतींना विशिष्ट परिस्थितीत निवृत्तिवेतन रोखण्याचा किंवा काढून घेण्याचा अधिकार प्रदान करतो. अपीलकर्त्याविरुद्ध निवृत्तिवेतन आणि अन्यथा त्याला देण्यात येणाऱ्या मृत्यू -सह-निवृत्ती उपदान ची संपूर्ण रकम रोखण्यासाठी हा आदेश पारित करण्यात आला. अपीलकर्त्याने केलेल्या गंभीर अनियमिततांबाबत हे निर्देश देण्यात आले होते. अपीलकर्त्याने त्या आदेशाला केंद्रीय प्रशासकीय न्यायाधिकरणात अयशस्वी आव्हान दिले. म्हणून त्यांनी या न्यायालयात धाव घेतली. उपदान ची रक्कम रोखली जाऊ शकत नव्हती, असा त्यांचा युक्तिवाद होता. हा युक्तिवाद फेटाळून लावत न्यायालयाने असे म्हटले की, संबंधित नियमानुसार उपदान रोखण्याचा अधिकार राष्ट्रपतींना देण्यात आला होता आणि म्हणून अशी कारवाई बेकायदेशीर म्हटली जाऊ शकत

नाही. न्यायालयाच्या म्हणण्यानुसार, सरकारी कर्मचाऱ्याला देय असलेल्या मृत्यू-सह-निवृत्ती उपदान च्या रकमेच्या तुलनेत सरकारी देयकांचे समायोजन केले जाऊ शकते.

आर. कपूर च्या अवलोकनानुसार, त्या प्रकरणात अपीलकर्ता-निवृत्त कर्मचाऱ्याविरुद्ध अनधिकृत घराच्या ताब्यासाठी नुकसानभरपाईचा दावा प्रलंबित होता आणि कार्यवाहीचा शेवटी निपटारा केला गेला नाही आणि म्हणून त्याची मदत उत्तरवादीला होऊ शकत नाही. सध्याच्या प्रकरणात, तथ्ये स्पष्टपणे उघड करतात की, उत्तरवादी क्वार्टरवर कायदेशीर ताबा ठेवण्याचा शेवटचा दिवस 30 जून १९९०होता आणि त्या तारखेपूर्वी, अपीलकर्ता आयोगाने उत्तरवादीला कळवले होते की, क्वार्टरवरील ताबा मुदत वाढवण्याची किंवा कायम ठेवण्याची त्याची विनंती स्वीकारली गेली नाही आणि त्याने 30 जून १९९० पर्यंत जागा रिकामी करावी. जर त्याने निवासस्थान रिकामी केली नाही, तर त्याच्याकडून दंडात्मक भाडे वसूल केले जाईल. मुदतवाढ न देण्याच्या किंवा दंडाची वसुली न करण्याच्या कारवाईला त्यांनी आव्हान दिले नाही. सबब तो आयोगाच्या कारवाईविरोधात तक्रार करू शकत नाही.

गोरखपूर विद्यापीठाचेही असेच आहे. तेथे कर्मचाऱ्याच्या देय रकमेचे समायोजन करण्यासाठी त्याचे निवृत्तीचे लाभ रोखले गेले, परंतु त्याने त्यावर

आक्षेप घेतला. या न्यायालयाने नोंदवले की, कर्मचारी त्याला देण्यात आलेले निवासस्थान ठेवले होते आणि निवृत्तीनंतरही तो तेथेच राहिला. इतर गोष्टींबरोबरच, या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले होते की, कर्मचारी निवृत्त झाल्यानंतर त्याच्या मुलाच्या, जो विद्यापीठात कर्मचारी देखील होता, त्याच्या नावावरील निवासस्थानाच्या वाटपासाठी त्याची विनंती आणि अर्ज प्रलंबित राहिला. त्यावर कोणतेही आदेश दिले गेले नाहीत. शिवाय, दंडात्मक भाडे माफ करण्याचे विद्यापीठाचे ठराव होते आणि इतर कर्मचाऱ्यांना असे लाभ देण्यात आले होते, परंतु त्यांना वेगळी वागणूक दिली गेली ज्यामुळे "भेदभाव" झाला आणि त्यामुळे हे कृत्य "अवास्तव" होते. १९९० मध्ये कर्मचारी निवृत्त झाला आणि 1996 पर्यंत तो निवासस्थानात राहिला, तरी विद्यापीठाने त्याला काढण्यासाठी कोणतीही कारवाई करण्याचा निर्णय घेतला नाही. याउलट, नियमितपणे सामान्य भाडे स्वीकारून त्याने त्याचा ताबा स्वीकारला.

वजीरचंद - विरुद्ध - युनियन ऑफ इंडिया आणि इतर ***, [2001] 6*** एस***.*** सी***.*** सी***. 596*** मध्ये, एका निवृत्त कर्मचाऱ्याने सतत अनधिकृतपणे क्वार्टरवर संपूर्णपणे ताबा घेतला. त्याला नियमांनुसार दंडात्मक भाडे आकारण्यात आले आणि थकबाकीचे समायोजन केल्यानंतर, उर्वरित उपदान ची रक्कम त्याला देण्यात आली. उपदान ची रक्कम रोखणे हे सरकारचे कर्तव्य असल्याचे त्यांनी

सांगितले. मात्र, अपीलकर्त्याची विनंती स्वीकारण्यास असमर्थ असल्याचे निरीक्षण नोंदवत न्यायालयाने याचिका फेटाळून लावली. न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की, अपीलकर्त्याला अनधिकृतपणे ठेवलेल्या ताब्याबाबत नियमांनुसार दंडात्मक भाडे भरण्यास जबाबदार धरण्यात आले आणि मृत्यू-सह-निवृत्ती लाभांविरुद्ध त्या देयकांचे समायोजन करण्यात कोणताही बेकायदेशीरपणा नव्हता.

वजीरचंद यांचा गोरखपूर विद्यापीठात विचार करण्यात आला होता, परंतु न्यायालयाने म्हटले की, विद्यापीठाच्या प्रकरणाप्रमाणे सामान्य भाडे मिळाल्यावर त्या व्यक्तीला निवासस्थान ठेवण्याची परवानगी देण्यात आली होती की, नाही हे वस्तुस्थितीवरून स्पष्ट झाले नाही.

या प्रकरणाचा दुसऱ्या दृष्टिकोनातूनही विचार केला जाऊ शकतो. अनुच्छेद २२६ अंतर्गत उच्च न्यायालयाचे अधिकारिता न्याय्य आणि विवेकाधीन आहे, हे सर्वमान्य आहे. त्या अनुच्छेदांतर्गत अधिकाराचा वापर उच्च न्यायालयाद्वारे, "जिथे जिथे अन्याय आढळेल, तिथे पोहोचण्यासाठी" केला जाऊ शकतो. पन्नास वर्षांहून अधिक काळापूर्वी, जी. वीरप्पा पिल्लई, मालक, साथी विलास बस सर्विस, पोरयार, तंजौर जिल्हा, मद्रास वि. रमण आणि रमण लिमिटेड, कुंभकोणम, तंजौर जिल्हा आणि इतर, [*1952*] एस.

सी. आर. ***583*** या प्रकरणात, या न्यायालयाच्या घटनापीठाने चंद्रशेखर अय्यर, जे. यांच्या माध्यमातून बोलताना असे निरीक्षण नोंदवले की, घटनेच्या अनुच्छेद २२६ मध्ये संदर्भित केलेल्या रिटचा हेतू स्पष्टपणे उच्च न्यायालयाला "अशा गंभीर प्रकरणांमध्ये जारी करण्यास सक्षम करणे आहे जेथे अधीनस्थ न्यायाधिकरणे किंवा संस्था किंवा अधिकारी पूर्णपणे अधिकारिते शिवाय किंवा त्यापेक्षा जास्त कार्य करतात किंवा नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे उल्लंघन करतात किंवा त्यांच्याकडे असलेल्या अधिकारितेचा वापर करण्यास नकार देतात, किंवा रेकॉर्डच्या चेहऱ्यावर एक त्रुटी दिसून येते आणि असे कृत्य, चूक, त्रुटी किंवा अतिरेक यामुळे उघड अन्याय झाला आहे."

त्याचप्रमाणे, संग्राम सिंग – विरुद्ध - निवडणूक आयुक्त, कोटा आणि इतर ***, [1955] 2*** एस. सी. आर. ***1*** या प्रमुख खटल्यात, अनुच्छेद २२६ अंतर्गत उच्च न्यायालयांच्या अधिकारांची कक्षा आणि व्याप्ती हाताळताना, न्यायमूर्ती बोस यांनी म्हटले आहे.

"तथापि, याचा अर्थ असा नाही की, जेव्हा जेव्हा कायद्याची चूक असेल, तेव्हा अधिकारितेचा वापर केला जाईल. उच्च न्यायालये अनुच्छेद २२६ अंतर्गत अपील न्यायालये म्हणून काम करत नाहीत आणि करू नये. त्यांचे अधिकार पूर्णपणे विवेकाधीन आहेत आणि जरी त्या विवेकाधिकारावर

कोणतीही मर्यादा घातली जाऊ शकत नसली तरी त्याचा वापर मान्यताप्राप्त मार्गांनी केला पाहिजे आणि मनमानीपणे नाही; आणि न्यायालयांनी स्वतःवर लादलेल्या मर्यादांपैकी एक म्हणजे ते या वर्गातील प्रकरणांमध्ये अधिकारीतेचा वापर करणार नाहीत. जोपर्यंत भरीव अन्याय झाला नाही किंवा होण्याची शक्यता नाही. व्यापक आणि सामान्य अर्थाने अन्याय होत नसलेल्या कायद्यातील त्रुटी दूर करण्यासाठी ते स्वतःला अपील किंवा पुनरीक्षण न्यायालयांमध्ये बदलू देणार नाहीत, कारण कोणतीही विधिमंडळ या घटनात्मक अधिकारांवर मर्यादा घालू शकत नसले तरी या विशेष अधिकारांबद्दलचे विवाद शक्य तितक्या लवकर निकाली काढण्याचे विधिमंडळाचे धोरण लक्षात घेणे हा विवेकबुद्धीचा हा एक चांगला वापर आहे. सबब या वर्गातील खटल्यांमध्ये रिट याचिकांवर हलक्यात विचार केला जाऊ नये.

या न्यायालयाने त्यानंतरच्या अनेक प्रकरणांमध्ये वरील तत्त्वाचा पुनरुच्चार केला आणि त्याचे पालन केले.

आम्ही आधीच वर नमूद केल्याप्रमाणे, खटल्यातील तथ्ये अनुच्छेद २२६ अंतर्गत न्याय्य अधिकारितेचा वापर करण्यासाठी उच्च न्यायालयाच्या हस्तक्षेपास पात्र नव्हती. उच्च न्यायालयासमोर उत्तरवादी-याचिकाकर्ते हे

अतिरिक्त संचालक (वित्त आणि लेखा) पद धारण करणारे एक जबाबदार अधिकारी होते. त्यामुळे ते आयोगाचे 'गोल्ड कॉलर' कर्मचारी होते. आयोगाच्या कर्मचारी म्हणून त्यांना निवासी निवासस्थान देण्यात आले होते. त्यांनी निवृत्तीचे वय गाठले आणि २८ फेब्रुवारी १९९० रोजी कार्यालयीन वेळेनंतर निवृत्त झाले. सबब आयोगाने त्यांना दिलेले निवासस्थान त्यांना रिकामे करावे लागले, असे कळवले. आयोगाने आपल्या धोरणानुसार निवासस्थान रिक्त करण्यासाठी चार महिन्यांची मुदत दिली. मात्र, त्यांना निवासस्थान रिकामे करण्यास अपयश आले. निवासस्थानावर कब्जा सुरू ठेवण्याच्या त्याच्या विनंतीवर योग्य विचार करण्यात आला आणि सुसंबद्ध आणि सुसंगत कारणांसाठी ती नाकारण्यात आली. आयोगाकडून सवलतीच्या दरात कर्ज घेऊन त्यांनी बांधलेली निवास व्यवस्था ही आयोगाला भाडेपट्ट्याने देण्यात आली होती, परंतु ते अधिकारी निवृत्त झाले होते, आता त्यांना आयोगाने दिलेले निवासस्थान रिकामे करावे लागेल, ही वस्तुस्थिती लक्षात घेऊन त्या घराचा ताबा त्यांना परत देण्यात आला. असे असूनही ३० जून १९९० पर्यंत जर त्यांनी निवासस्थान रिकामे केले नाही, तर त्यांच्याकडून दंडात्मक भाडे आकारले जाईल, या आयोगाच्या इशाऱ्याकडे दुर्लक्ष करून, निवासस्थानावर कब्जा करणे सुरूच ठेवले. आमच्या न्यायनिर्णयात या सर्व तथ्यांचा विचार करता, उच्च

न्यायालयाने यातील याचिकर्त्याच्या - उत्तरवादीच्या बाजूने असाधारण आणि न्याय्य अधिकारितेचा वापर करण्यात पूर्णपणे अन्यायकारक होते आणि त्या आधारावरही उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश रद्द होण्यास पात्र आहे .

वरील कारणमिंमासा विचारात घेऊन अपीलास परवानगी दिली जाणे योग्य आहे आणि त्यानुसार ते मंजूर केले जातात. उच्च न्यायालयाने दिलेला आदेश रदद् केला जातो आणि उत्तरवादी-याचिकाकर्त्याने दाखल केलेली याचिका फेटाळण्याचे आदेश दिले जातात. तथ्ये आणि परिस्थितींमध्ये मात्र, खर्चाबाबत कोणताही आदेश नाही.

अपील मंजूर करण्यात येतात .

x-x-x-x

<u>अस्वीकरण</u>

या न्यायनिर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या/ तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरता वापर करता येणार नाही तसेच इंग्रजी भाषेतील न्यायनिर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापराकरिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.

x-x-x-x